

70 éve történt

1947 áprilisában indult meg a csehszlovák–magyar lakosságcsere

Hetven év telt el azóta, hogy Magyarország és Csehszlovákia megállapodást írt alá magyar, illetve szlovák nemzetiségű állampolgárai cseréjéről. Az ezt követő események a magyarországi közvélekedésben elsősorban a szlovákiai magyarok erőszakolt kitelepítéseként maradtak meg, ekként jelennek meg a visszaemlékezésekben. Nem csoda, hiszen amíg a Magyarországra áttelepített magyar családok szinte az ország minden térségében megjelentek, addig a Magyarországról távozott szlovákok hiányát legfeljebb korábbi településeik, rokonaik, családtagjaik és a hazánkban maradt szlovák közösség élte meg veszteséggént. Hét évtized elteltével kijelenthető, hogy az akkori események mindkét kisebbség életére alapvető befolyással voltak és nagymértékben meghatározták közösségeik fejlődését. Éppen ezért fontos, hogy a Barátság lapjain is megemlékezzünk a magyar–csehszlovák lakosságcsere eseményeiről.

Az 1946-48 között Közép-Európában zajló lakosságmozgások folyamata nem értelmezhető a történelmi előzmények rövid említése nélkül. Az első világháborút követően a Habsburg Birodalom szétesésével, az utódállamok kialakulásával, majd határaik rögzítésével korábban nem látott tömeges migráció indult el Közép-Európában. A létrejött új államok területén így is nagyszámú kisebbségi közösségek alakultak, amelyek nemzeti identitását az uralkodó politikai osztály – békésebb vagy erőszakosabb ráhatással – valamennyi utódállamban igyekezett megváltoztatni.

A kialakult határokkal való elégedetlenségnek köszönhetően erősödtek meg a revizionista mozgalmak – elsősorban Németországban, Olaszországban és a két háború közötti Magyarországon. Érvelésben mindhárom ország hangsúlyosan hivatkozott a Párizs környéki békek szabta határain kívül rekedt

nemzettestvéireire. A második világháborút megelőzően megvalósult határrevíziók sem oldották meg azonban a felmerült nemzetiségi feszültségeket, illetve nem bizonyultak tartósnak.

A szövetséges hatalmakhoz csatlakozott csehszlovák emigráns kormány a háború kezdetétől az országa területén élő németeket és magyarokat okolta a két háború közötti Csehszlovák Köztársaság széteséséért. A második világháború végéhez közeledve az Edvard Beneš vezette londoni kormány egyre hangosabban követelte, hogy a csehszlovákiai németekkel és magyarokkal szemben a kollektív bűnösség elve alapján bánjanak. A cél e két közösség tagjainak kitelepítése és a cseh-szlovák nemzetállam kialakítása volt. A szövetséges hatalmak elfogadták a németek kitelepítését a közép-európai térség országaiból, a csehszlovákiai magyarság erőszakos kitelepítésének kérdésében viszont kevésbé mutatkoztak nyitottnak.

A csehszlovák kormány 1945. április 5-én közzétett ún. kassai programja hirdette meg a kollektív bűnösség elvének alkalmazását: a németek és magyarok felelősségre vonását, csehszlovák állampolgárságuktól való megfosztását, valamint vagyonuk lefoglalását. Májusban már a szlovákiai magyarok kitelepítésének terve is napvilágra került. Három szakaszban szándékozták Magyarországra áttelepíteni őket. Első ütemben azoktól kívántak megszabadulni, akik az 1938-as határrevízió után költöztek a visszacsatolt területekre, majd azoktól, akik – úgymond – vétettek a köztársaság ellen, illetve akiket háborús bűnössé nyilvánítottak. Ezt követően tervezték a még Csehszlovákiában maradt magyar családok magyarországi szlovákokra cserélését.

Szlovákia hív Benneteket

A két háború közötti Magyar Királyság nem bánt kesztyűs kézzel az ország területén maradt kisebbségekkel. A Budapest környéki falvak elmagyarosítását külön kormánybiztos felügyelte, az alapfokú oktatás mindenütt a magyar nyelv elsajátítását szolgálta, miközben az erőszakos magyarosítás az élet minden területén zajlott. Ez utóbbira jó példa, hogy az állami állást betöltőkkel szemben általános elvárás volt, hogy a németesen, vagy szlávosan hangzó vezetéknevük magyarosításával is kinyilvánítsák hűségüket, megbízhatóságukat. Az erőszakolt asszimiláció jól nyomon követhető az időszak népszámlálási adataiban, valamint a még élő tanúk – elsősorban az iskolai retorziókról szóló – elbeszéléseiben.

A háború utolsó évében, rövidebbel a szovjet csapatok Magyarország területére érkezése után, 1945 februárjában *Battonyán* a délszláv közösségek – szerbek, horvátok és szlovének, valamint a szlovákok nemzetiségi érdekeinek képviselőire megalakult az *Antifasiszta Szlávok Frontja* (ASZF). Eredetileg a magyarországi nemzetiségek egyenjogúsítását tűzték ki célul, de rövid átmeneti időszakot követően a szervezet kettévált. Az ASZF szlovák csoportja egyértelműen elkötelezte magát a magyarországi szlovákság Csehszlovákiába településének gondolata mellett.

A csehszlovákiai magyar, illetve magyarországi szlovák nemzetiség lélekszáma úgy a hivatalos statisztikák, mint a becsült szám adatok alapján nagyságrendi eltérést mutatott. Míg a csehszlovák népszámlálási adatok szerint a Dél-Szlovákiában élő magyarság létszáma 1930-ban 571 ezer fő volt, addig a magyarországi szlovákok ugyanazon évi statisztikai létszáma 104 ezres volt. A becsült adatok ennél magasabb lélekszámot mutattak, a két közösség létszáma közötti különbség aránya azonban azokban is hasonló volt. A népszámlálási adatok valós voltát a csehszlovák hatóságok nem fogadták el. Saját felmérésük alapján, a Magyarországon élő szlovákok (és csehek) létszámát 473 ezer főre becsülték. E számból kiindulva feltételezték, hogy az egyoldalú kitelepítések, majd a magyar–szlovák lakosságcsere eredményeképpen a magyar kisebbség eltűnhet Csehszlovákia (Szlovákia) területéről.

A magyar és a csehszlovák külügyminiszter a háború befejezését követően, 1945 decemberében kezdtek tárgyalásokat a lakosságcsere kérdéséről. Az erről szóló egyezményt végül 1946. február 27-én írták alá. A hitelesített okmányból látható a két tárgyaló fél eltérő helyzete. Míg a csehszlovák kormány szinte valamennyi elképzelését érvényesíteni tudta a tárgyalások során, a magyar külügynek csupán a kármentésre volt lehetősége. Az elfogadott egyezmény értelmében a Magyarországon élő szlovák és cseh nemzetiségű személyek önkéntes alapon kinyilváníthatják Csehszlovákiába települési szándékukat. A nyilatkozatok átvétele, valamint az áttelepülésük előkészítése céljából a csehszlovák kormánynak jogában állt egy bizottságot küldeni Magyarországra. A *Csehszlovák Áttelepítési Bizottság-*

nak (CsÁB) az egyezmény aláírását követően hat hétig állt jogában a magyarországi szlovákokat a sajtó és a rádió közvetítésével tájékoztatni az áttelepülés lehetőségéről. A testület tagjai szabadon mozgathattak Magyarországon területén, nagygyűléseken és nyomtatott propagandaanyagok osztogatásával informálhatták a Magyarországon élő szlovák (és cseh) nemzetiség tagjait. Ez alatt, illetve ezt követően az egyezmény aláírásától számított három hónapot biztosítottak az áttelepülésre jelentkező szlovákok (és csehek) regisztrációjára.

A másik oldalon az egyezmény felhatalmazta a csehszlovák kormányt, hogy a Magyarországról áttelepülésre jelentkezettek létszámával megegyező számban telepítsen ki magyar nemzetiségűeket Csehszlovákiából. Ezen felül további magyar nemzetiségű állampolgárok kitelepítésére volt lehetőség azok köréből, akiket háborús bűntettek elkövetésével vádoltak meg. Az egyezmény értelmében az áttelepülő, illetve kitelepített családok ingóságairól és ingatlanairól vagyonszezeirő jegyzőkönyv készült. Az ingóságokat az érintettek magukkal vihették, míg hátrahagyott ingatlanok értékében kaphattak ingatlanokat új hazájukban. Ezt az alapvetést azonban később – a kitelepülő magyarországi szlovákok, illetve a kitelepített szlovákiai magyarok eltérő vagyoni helyzete miatt – nem sikerült megvalósítani.

A CsÁB már néhány nappal az egyezmény aláírását követően, 1946. március 4-én megkezdte munkáját. Ezzel párhuzamosan felállt a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (MÁK), amely egyrészt a csehszlovák delegáció működését kísérte figyelemmel, másrészt a kitelepülésre jelentkezett magyarországi szlovákok vagyonának felmérésében segédkezett. Később – a telepítések tényleges megkezdése után – a MÁK biztosította a kitelepülők szállítását, a szerelvények és utaslisták összeállítását, a kivándorlók útnak indítását, illetve a beérkező családok fogadását, elhelyezését. A CsÁB tevékenységével igyekezett minél nagyobb mértékben lefedni az ország olyan területeit, ahol szlovák népesség élt, ezért tizenhat helyi irodát nyitottak Budapesten és az ország hét megyéjében. Ezzel egyidejűleg a magyar külügyminisztérium valamennyi irodához kirendelt egy magyar összekötőt, aki feladata szerint részt vett az iroda minden rendezvényén, figyelemmel követte annak munkáját és az esetlegesen felmerülő operatív megoldást igénylő ügyeket sürgőséggel egyeztetette a diplomáciai tárca vezetésével. A magyar összekötők heti jelentéseket küldtek az őket kirendelő minisztériumnak.

Az irodák megalakulása után a szlovákok által lakott települések utcáin szinte azonnal megjelentek az áttelepülésre buzdító plakátok, majd a nagygyűléseken és személyes látogatásokon osztogatott – a csehszlovákiai gazdasági, társadalmi, kulturális állapotokat ismertető – broszúrák, de az Antifasiszta Szlávok Frontja aktivistái is, akik a Bizottsággal együttműködve igyekeztek befolyásolni a hazai szlovák közvéleményt. Az evangélikus egyház szlo-

vák lelkészei, a szlovák nemzetiségi értelmiségiek – tanítók, költők, újságírók, szlovák származású budapesti ügyvédek, jogászok és állami alkalmazottak – lelkesen csatlakoztak az agitációhoz. Az Antifasiszta Szlovák Frontjának lapja – a *Sloboda* (Szabadság) – is erőteljesen segített az áttelepülés népszerűsítésében.

A megelőző évtizedek erőszakolt magyarosítása önmagában ugyan megfelelő hivatkozást teremtett a szlovák nemzetterületre történő áttelepülés melletti agitációhoz, a több nemzedék óta magyar közegben élő szlovákság nagyobb részét azonban csupán a nemzetiségi identitására hivatkozva nehéz volt meggyőzni az áttelepülés hasznosságáról. Éppen ezért – ahogyan erről a CsÁB helyi központjai mellé kirendelt magyar összekötők heti jelentései is tanúskodnak – a meggyőzésben egyre inkább előtérbe kerültek a gazdasági alapú érvek.

Az 1945. évi magyarországi földreform ugyan sok korábbi nincstelen családot juttatott minimális, legfeljebb öt hold földhöz, ám ez a terület Nógrád vagy Bács-Kiskun megyében aligha tarthatott el egy többgyermekes, háromgenerációs családot. A két háború közötti időszakban virágzó gazdaságú és a háborús pusztítással is kevésbé sújtott Csehszlovákia ugyanakkor gazdasági szempontból is vonzó cél lehetett a korábbi ipari munkásoknak, de akár az állami alkalmazottaknak is.

A CsÁB a rendelkezésére álló három hónapot igyekezett minél jobban kihasználni. Az első hat hét során sajtóanyagok és propagandanyomtatványok kiadása mellett arra törekedtek, hogy az egyezmény által engedélyezett két alkalommal személyesen is eljussanak minden szlovák lakta településre. Az ottani gyűlések előkészítésében az Antifasiszta Szlovák Frontjának szlovák aktivistái megbízható partnernek bizonyultak. Rendelkeztek helyismerettel, ismerték a feltehetően megnyerhető családokat, s azok gazdasági helyzetét, de szlovákság iránti elkötelezettségét is, így könnyebben győzték meg őket a nagygyűléseken való részvétel fontosságáról, majd a Csehszlovákiába költözés hasznáról.

Az áttelepülésre jelentkezők meggyőzése nem ment zökkenőmentesen. A CsÁB és – a melléjük kirendelt magyar összekötők jelentései alapján – a két külügyminisztérium rendszeresen és kölcsönösen vádolta egymást hatásköri túllépéssel, az egyezményben rögzített elvek be nem tartásával. Csehszlovák részről a helyi szervek együttműködésének hiányát és a helyszíneken megjelenő magyar ellenpropagandát nehezményezték, míg hazai részről a nem szlovák anyanyelvűek körében történő, valamint az egyre hangsúlyosabban gazdasági érvekkel történő győzködést vetették a CsÁB tagjainak szemére.

A jelentkezők névjegyzékét a CsÁB a három hónap letelte után összesítette, s adta át a Magyar Áttelepítési Kormánybizottságnak. A MÁK munkatársai áttekintették és észrevételezték a listát, illetve javaslatokat fogalmaztak meg a feliratkozottak névjegyzéke statisztikai és tudományos igényű feldol-

**Áttelepülsz ?
Visszamaradsz?**

**Szept. hó 8-án, vasárnap
d.e. 11 órakor a Városháza
előtt tájékoztató gyűlést
tartanak a politikai pártok
békéscsabai szervezetei**

**1. Nem veszik el a visszamaradók vagyonát!
2. Mit kapnak a Szlovákiába települők?**

Presídliš sa? · Tu ostanješ?

**V nedeľu predpoludním o 11. hodine čabianské
politické strany usporiadajú informačné shromaždenie pred mestským domom.**

**1. Nevezmú majetok tým,
kteri tu ostanú!**

**2. Čo dostanú ti, kteri sa
presídliť do Slovenska?**

gozására. Észrevételeik között érdemes megemlíteni azt a megfigyelést, hogy az áttelepülésre jelentkeztek jegyzékére gyakori volt a szlovák jelentkező nem szlovák házastársa feliratkozása, s a szlovákul (vagy csehül) egyáltalán nem beszélők és a svábok nagyobb számban történő regisztrációja is. A végleges statisztikák szerint összesen 92 390 személy jelentkezett áttelepülésre, és közülük 74 935 beszélt szlovák nyelven. A jelentkezések jelentős hányada bizonyult érvénytelennek. Volt például, aki kétszer is feliratkozott, s akadt, aki időközben meghalt, vagy a lakóhelyeként megadott címen ismeretlen volt.

A tulajdonképpeni lakosságcsere folyamata 1947. április 12-én kezdődött el. A Magyarországról elsőként *Pitvaros*ról távozó szlovákok *Szeregyre* települtek át. A vasút teljesítőképességének szűkössége, az érkező családok elszállásolásával kapcsolatos gondok, a hátrahagyott ingatlanok értékének eltérő volta, illetve a helyi szervek nehézkessége lassították, majd néhány hónapra le is állították a ki- és betelepülést. Mind a tulajdonképpeni áttelepülést megelőző időszakban, mind pedig a folyamat megszakadásának idején mindkét oldalról folyamatos hangulatkeltéssel igyekeztek befolyásolni a már jelentkezett családokat. Ebben akár olyan rémhírek terjesztésétől sem riadtak vissza, hogy azokat a szlovákokat, akik most nem települnek át Csehszlovákiába, a folyamat végén húszkilós csomaggal, kényszertelepítések során teszik ki Magyarországról.

Mivel a csehszlovák propaganda az egyezmény által biztosított határidő elmúltával korlátozott volt,

a várakozásra kényszerült, áttelepülésre jelentkezett családok lelkesedését az Antifasiszta Szlovák Frontja igyekezett különféle rendezvények szervezésével fenntartani. A másik oldalról a magyar politika, a pártok próbálták rábírní az áttelepülésre már feliratkozottakat, hogy vonják vissza jelentkezésüket. A két, egymással ellentétes folyamat végül azt eredményezte, hogy több mint húszezer jelentkező végül hivatalosan is visszavonta bejelentett szándékát.

Az *utolsó Magyarországról kitelepülő szlovák családok 1949. január 1-jén távoztak*. A Szlovák Nemzeti Levéltár belügyminisztériumi adatai szerint végül mindösszesen 73 273 magyarországi szlovák érkezett Csehszlovákiába. Ehhez képest a lakosságcsere egyezmény V. cikkelye alapján, azaz az áttelepülésre jelentkező magyarországi szlovákok létszámának figyelembevételével 105 047, a VIII. cikkely alapján (háborús bűnösök, illetve az 1938 után áttelepültek) összesen 89 660 szlovákiai magyar kitelepítésére került sor (ezen adatok is a Szlovák Nemzeti Levéltárban található számsorokon alapulnak).

Összegezve elmondható, hogy mindkét kisebbséget jelentősen gyengítette a lakosságcsere. A már fentebb idézett 1930-as népszámlálási adatok szerint szlovákiai magyarságnak durván harmadát telepítették át Magyarországra, míg a magyarországi szlovákok közel háromnegyede távozott. A magyarországi szlovák közösség soha többé nem heverte ki az ekkor elszenvedett emberveszteséget. A művelettől a csehszlovák kormány azt várta, hogy a kitelepítéstől és egyéb büntető jellegű intézkedésekkel (reszlovakizációval, csehországi áttelepítésekkel, vagyonekobbzással) sújtott szlovákiai magyarság megszűnik Dél-Szlovákia meghatározó közössége lenni, miközben a magyarországi szlovákok otthonmaradó része rövid idő alatt teljesen asszimilálódik. Végül ugyan egyik várakozás sem teljesült maradéktalanul, az azonban elmondható, hogy az okozott károk máig tartó hatásai inkább érintik magyarországi szlovák közösséget, illetve máig befolyásolják a két ország kapcsolatát.

Paulik Antal

Búcsú Uwe Stiemke-től!

A düsseldorfi székhelyű közhasznú Hermann-Niermann-Alapítvány egész Európában támogat kisebbségi és nemzetiségi projekteket. Magyarország az egyik kiemelt partner: a hazai németeken túl a romákat (Gandhi Gimnázium, Budaörsi Tanoda) a rabbi képzőt, szlovák idősek otthonát támogatta többek között. Május 12-én Budaörsön az Ifjúsági Klubban gyülekeztek a támogatók, hogy köszönetet mondjanak a kuratóriumnak és annak elnökének, Uwe Stiemke-nek, aki harminc évig állt a kuratórium élén és most járt utoljára hivatalosan Magyarországon. A BĀRĀTSĀG is a támogatott kis projektek egyike: az Alapítvány segítségével jut el mintegy 500 nemzetiségi általános és középiskolába, főiskolai, egyetemi tan-székre, romológiai és pedagógusképző intézetbe a folyóirat. Az Alapítvány ha-zai képviselője Kóthyne Herceg Mária. Jó egészséget, sok örömet kívánunk Uwe Stiemke-nek az elkövetkezendő években!

Nagy örömkre szolgál, hogy a Kuratórium arról biztosította a jelenlévőket – Soprontól, Budaörs, Budapest, Szekszárd, Baja, Geresdlakon át Gyuláig –, hogy folytatják a támogatást, elsősorban az oktatás területén (óvodák, iskolák), de kulturális és szociális területen is.

Bajtai László felvétele